

Kur'ân'ı Anlamada Cahiliyenin Kitap İnancını Bilmenin Önemi

ZEKİ TAN ^a

Geliş Tarihi: 19.08.2018 | Kabul Tarihi: 26.10.2018

Öz: Vahyin ilk nazil olduğu toplumdaki insanların kitap tasavvurları bilindiğinde ayetlerin anlam dünyası daha da netleşir. Kur'ân, indiği toplumun kitap anlayışında yeni değişimler gerçekleştirerek bunu sosyal hayata taşıdı. Çünkü bir toplumun zihniyetinde değişim gerçekleştirmeden diğer kurumlarında değişimi sağlamak zordur. Kur'ân öncesi Mekke toplumu kitap bilgisinden habersiz bir toplum değildi. Diğer inanç guruplarında bulunan kitabın kendilerinde de olmasını arzuluyorlar. Bunu vahiyden istifade etmekten ziyade kendilerini diğer inanç guruplarından farklı şekilde konumlandırmak için istemektedirler. Mekke müşriklerin kitap inançları sadece tarihte kalmış bir anlayış değildir. Zaman zaman nüksedebilir. Nükseden bu anlayışın ıslahı, ilk zemin ve zamanın bilinmesine bağlıdır. İlk neslin tavrından ve o zeminden metni kopararak anlamaya çalışmak eksik kalır. Kitap kavramı Kur'ân öncesi toplum tarafından biliniyordu. Fakat Kur'ân kitap kavramını "Allah tarafından Cebrail vasıtasıyla peygamberlerine gönderdiği ilahi vahiy" olarak ortaya koyar.

Anahtar Kelimeler: Din, Kur'ân, Mekke toplumu, cahiliye, kitap inancı.

^a İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü
zekitan64@windowslive.com

The Importance of Knowing Jahiliyyah's Belief in Books in Understanding the Qur'an

Abstract: The meaning world of the verses becomes more evident when the book conception of the people in the societies where the inspiration is first mentioned are known. The Qur'an brought new changes in the book understanding of the indigenous society and carried it in social life. Because it is difficult to change in other institutions without changing the mentality of a community. Pre-Qur'anic Macca society was not a society unaware of the knowledge of books. They also desire to be in themselves the book in other faith groups. They want this to locate themselves differently from other belief groups, rather than to rely on revelation. The book beliefs of the Meccanian polytheists are not only an idea of the past. It may recur from time to time. The rehabilitation of this understanding depends on the knowledge of the first ground and time. It is incomplete to try to understand the attitude of the first generation and of that ground by tearing off the text. The concept of the book was known by pre-Quranic society. But the Quran reveals the concept of the book as "the divine revelation that God sent to His prophets through Gabriel".

Keywords: Religion, Qur'an, Macca society, jahiliyyah, belief in book.

© Tan, Zeki. "Kur'an'ı Anlamada Cahiliyenin Kitap İnancını Bilmenin Önemi." *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 16 (2018), 113-136.

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm belirli bir tarih ve kültürle ilişkili de olsa mesajları evrenseldir. Bu özelliğini de hicaz coğrafyası ve kültürü ile ilişkili olmayan bazı esaslara kaynaklık etmesinden almaktadır.

Hz. Nuh'un mesajı Mekke müşrikleri arasında malum olsa bile¹ yaşadığı coğrafya ihtilaflıdır. Yine vahiy Hz. Nuh'un putperest kavmi ile olan mücadelesini Mekke müşriklerinin de gündemine taşıyarak putperestliğin yerel değil insanlık tarihi boyunca evrensel boyutta zaman zaman nüksedebileceğini ortaya koymaktadır.² Allah bu inanç tahrifinin ve kirliliğinin bir daha dirilmeyeceği teminatını da vermez. Tam aksine bu ve buna benzer inanç sapmalarının nüksetmesi halinde Kur'ân vahyi ile uyarlanarak "yol haritası" belirlenir.

Hz. Âdem'in çocukları arasında vuku bulan cinayet içinde şu söylenebilir. Kardeşler arasında işlenen cinayetin nerede ve ne zaman işlendiğine dair kesin bilgiler yoktur. Kur'ân-ı Kerim bu olayı hicaz coğrafyasında yaşayan insanların gündemine yeniden oturtarak hem aynı durumun Hz. Peygamber üzerinden³ tekrarına fırsat verilmemesini hem de insanlık tarihi boyunca "kardeş katli" vb. handikaplarla karşılaşıldığında nasıl ve ne şekilde davranılacağını bize anlatır.

Kur'ân-ı Kerim'in evrenselliği onu indirdiği tarihten ve coğrafyadan bağımsız olduğu anlamına gelmemelidir. Kur'ân-ı Kerim ilk defa bulunduğu toplum üzerinden dünyaya seslendiği için örneğini Arabistan coğrafyasına ait yazı, kültür, aile, sosyal hayat vb özellikleri ile yerel olandan seçmesi kadar doğal bir şey olamaz. Böylece gönderilen peygamberlerin Mekke müşrik-

¹ Araplar arasında Hz. Nuh'un kavmine ait put isimlerinin Mekke müşrikleri arasında Abduved, Abdüyeğüş şeklinde kullanılması bunların bilinirliğini göstermektedir. Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer, *et-Tefsiru'l-Kebir (Mefâtihu'l-Gayb)*, Beyrut, 1982, XXX, 658.

² "Sakın tanrılarınızdan vazgeçmeyin, Ved, Suva, Yegûs, Yeûk ve Nesr'i, bunlardan hiçbirini bırakmayın!" dediler." Nuh, 71/23.

³ Zemahşeri, Ebu'l-Kâsım, Carullah Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Te'vilve 'Uyûni'l-Akâvil fi Vucûhi't-Te'vil*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, th, I, 624.

lerinin muhayyilesinde karşılığının olması doğaldır. Bu şekilde muhataba mesajın aktarılmasını kolaylaştırır.

Bu durumun sadece peygamberler için değil Hz. Süleyman döneminde yaşayan Melike'nin, Lokman Sûresinde kendisine yer verilen Lokman'ın bile Mekke toplumundakilerin tasavvurlarında şifahi de olsa karşılığı vardı. Çünkü Mekke toplumunun değişim ve dönüşümünde işlenen konular yaşanan olaylar üzerinden "kızım sana söylüyorum gelinim sen anla" fehvasınca veriliyordu. Müşrikler de bunlara itiraz etmiyor, bunlar bizim bilmediğimiz şeylerdir demiyorlardı. Aksine vahyin etkisini kırmak için "bunlar eskilerin masalları" (Mutaffifin, 83/13; Kalem, 68/15; Ahkaf, 46/17) diyorlardı. Bu da ilahi vahyin özü itibarıyla evrenselliğine halel getirmez. Zaten vahyin yorumlama vetiresi olan "te'vil" faaliyeti de mesajın müfessirin yaşadığı zaman ve zemine nasıl taşınacağını ortaya konmasıdır.

1. Vahyin Anlaşılmasında Hicaz Coğrafyasını Bilmek

Kur'ân-ı Kerim nazil olduğu toplumun siyasi, kültürel, dinî, edebî özelliklerine atıflarda bulunarak toplumu ıslah etmiştir. Böyle bir etkileşim dünyanın değişik zemin ve zamanlarında yaşayanların yaşadıkları toplumla olan ilişkilerinin parametrelerini belirlemede kolaylık sağlar. Aynı metni farklı coğrafyalarda yaşayan fukahanın yorumlaması bunu gösterir.

Bu yerel motifler vahyi belli bir zamana hapsetmek anlamına gelmez. Gönderildiği toplumun dil vb. özelliklerini taşıma sadece Kur'ân-ı Kerim için değil, Kur'ân öncesi kitaplar da gönderildikleri peygamberlerinin lisanları ile indirilmişlerdir. "Biz her peygamberi, vahiylerimizi kolayca anlatıp açıklayabilmesi için kendi kavminin diliyle gönderdik..." (İbrahim, 14/4) âyeti buna işaret eder. Hatta Kur'ân dilinin Arapça olması vahye ilk tanıklık edenlerin hitabı anlamalarını kolaylaştırmıştır. Bunu da ilk neslin her nazil olan ayet ile ilgili Nebi (sas)'e soru sormadıklarından anlayabiliriz.⁴ Peygamber (sas)'in vahyin tefsiri ile açık-

⁴ Ebu Ubeyde, Ma'mer b. el-Müsenna et-Teymî, *Mecâzu'l-Kur'ân*, th. Fuat Sezgin, Mısır, 1970, s. 8.

lamalarının mahdut olduğunu hadis külliyatlarındaki kitabu't-tefsir bölümlerinde görmek mümkündür.

İlk muhatapların Arap olmaları vahyin hicaz coğrafyasını da dikkate alarak verdiği mesajları anlamayı kolaylaştırıyordu. Vahyi anlamada ilk hareket ve çıkış noktası üzerinden hareket etmenin anlamayı daha da kolaylaştıracağı bugün de gözden uzak tutulmamalıdır.⁵

Şâtîbî şöyle der: “Kur'ân'ı anlamak için gerekli ilimlerden biri de, Kur'ân'ın indiği sırada mevcut bulunan söz, fiil ve hareket tarzlarıyla ilgili Arap âdetlerini bilmektir. Özel bir nüzûl sebebi yoksa Kur'ân ilmine dalmak isteyen kimse için bu bilginin olması zarurîdir. Aksi takdirde kişi başka türlü içinden çıkılması imkânsız olan problem ve çıkmazlara düşer”.⁶

Mesela, Mekki sûrelerde de geçen “ya beni âdem” (A'raf, 7/26, 27, 31, 35, 172; İsrâ, 17/70) hitapları kan bağına dayanan üniter yapının hâkim olduğu coğrafyada niçin vurgulanır?

Bunu anlamak için vahyin ilk nazil olduğu Hicaz bölgesinde insanların kabileler halinde yaşadığını bilmek gerekir. Mekke'de sosyal yapının temeli kabiledir. Kabile de hürler, köleler ve mevalilerden teşekkül ediyordu. İnsanların değeri mensubu olduğu kabilenin şerefi ile ölçülüyordu. Kişinin mensup olduğu kabile mevcut kabileler içinde farklı statü sahibi ise o da hiç bir değer üretmeden kabilenin statüsünden istifade edebiliyordu.. Vahiy bu hitabı ile bütün insanlığın köken birliğine vurgu yapmakta ve üstünlüğün kabileden gelmediğini ortaya koymaktadır. Kur'ân “ya beni âdem” hitabı ile sosyolojik eşitliği tesis ederken bu söz sadece teorik bir metin olarak kalmıyor, aynı zamanda sosyal hayatta pratiğe dönüşüyordu. Geçmişteki

⁵ Kur'ân öncesi örnekler için bkz. Kur'ân'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'ân Öncesi Mekke Toplumu, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kültür Müdürlüğü Yayınları, İst. 2011, s. 11-445; Tan, Zeki, *Kur'ân-ı Kerim'de Müşrik Dindarlığı (Şekil-Mana Bağlamında)* Ark Yayınları, İstanbul, 2016, s. 23-38.

⁶ Şâtîbî, Ebu İshâk İbrahim b. Musa, *el-Muvafakât*, thk. M. Abdullah Draz, Beyrut, 1991, III, 261.

köleler ile hürler arasındaki ilişkiler (evlilik, sofra, bir arada yaşama vb.) böylece yeni bir yapıya kavuşturuluyordu.

Kur'an'ın Âdem orijinli bireyleri aynı anne-babada birleştirmesi farklı kabile ve ırk mensuplarının diğerleriyle kuracakları her türlü ilişki konusundaki yöntemi de belirlemektedir. Aynı kaynağa sahip insanların aynı ilahi kaynağın göstereceği bir zeminde birbirleriyle etkileşime girmeleri bu şekilde kolayca temin etmiş olurken, bu da toplum fertlerinin Âdem ortak değerler dizisi/paradigmasında bir araya gelmesini sağlayan bir (f)aktör olmasını sağlıyordu.

Fatiha sûresinde geçen “*elhamdulillahi Rabbi'l-âlemin*” ayeti övme (medh) övünme (fahır)'ın sosyal hayatın bir parçası⁷ hatta olmazsa olmazı haline gelen⁸ “*kuşkusuz insan yalnız övülmekle ebedileşir*”⁹ veya “*ben atadan kalma şan ve şeref dışında bir şeye tamah edip peşine düşmekten haya ederim...*”¹⁰ kendi kabilesini dünyanın en üstünü gören anlayışa sahip bir toplumun ar-

⁷ Velid b. Muğire Hâşimoğulları ile rekabet etmek için hac zamanı Mina'da büyük bir ateş yaktırır ve hacılara yemek ikram ederdi. Velid'in kendisiyle tartışılmasına izin vermediği, bedevilerin onu methederken 12.000 dinardan fazla serveti bulunduğunu söyledikleri kaydedilir. Fayda, Mustafa, “Velid b. Muğire” *DİA*, XXXIII, 33-34; Medih şiir örnekleri için bkz. İbn Habib Ebu Cafer Muhammed, *el-Muhabber*, Beyrut, 2000, s. 333-337; Akr yarışmaları deve kesme yarışı hayır yapma maksadı ile değil bir tür kumar halini alan sırf şeref kazanma ve övünme amaçlı saptırılmış cömertlik gösterisi için yapıldı. Genellikle cömertliğiyle kibirlenip övünme amacına dayanan bu uygulamada varlıklı bir adam ziyafet çekmek için bir hayvan keser; bir başkası, meydan okuma olarak algıladığı bu davranışı develerinden birini kesip etini dağıtarak cevap verirdi. İlk adam buna tepki olarak bir deve daha keser, ikincisi buna karşılık verir; en sonunda devesi biten veya pes eden taraf onursuz bir şekilde yarışmadan çekilir ve sonuçta davete katılanların yiyebileceklerin çok üstünde et yığını ortada kalıp zayı olurdu. Örnekler için bkz. Çağrı, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Ahlak*, s. 132-133.

⁸ Arabistan'a ders vermek üzere Türkiye'den bir akademisyen, geçici gittiği üniversite rektörünün yeniden atanması kutlama programına denk gelmiş. Akademisyen üniversiteye bağlı fakülte dekanlarından birisinin rektör için yazdığı aşırı övgüye dayanan oldukça uzun şiiri dinlediğinde çokça şaşır-mış. Kendisine övgü ve medih kültürünün tarihten taşındığını söylediğimde hem fatiha sûresi ilk ayetlerini hem de geçmişte yaşadığı hatırayı daha iyi anladığını bana anlatmıştı.

⁹ Hâdire ez-Zübeyri olarak tanınan Cahiliye şairi Kutbe b. Evs'in şiiri için bkz. Çağrı, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Ahlak*, s. 131.

¹⁰ Ayrıntılı şiir ve izahlar için bkz. Apak, Adem, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumunu (Sosyal, Kültürel ve İktisadi Hayat)* Kuramer Yayınları, ist. 2017, s. 139.

ka/dış bağlamı bilinmezse âyetin anlamı sağlıklı bir zemine oturmayabilir.

Kureyş'in farklı kabilelerine mensup insanlar, Mekke'nin muhtelif mahallelerinde toplanıp övünme yarışına girerler, birbiriyle atışır; sonunda kavga etmeden buldukları yerden ayrılmazlardı.¹¹ Övme ve övünme Hicaz toplumunun ayrılmaz parçasıdır. Bu toplum iyi tahlil edildiğinde ilahî metin daha iyi anlaşılır.

Kur'ân'ın "...Siz ve dünya üzerinde yaşayan bütün herkes Allah'ın verdiği nimetlere nankörlük etseniz O'na hiçbir zararınız dokunmaz. Çünkü Allah hiç kimsenin şükrüne muhtaç değildir. O bizzatihi övgüye ve şükre layıktır." (İbrahim, 14/8) ayetine bakıldığında Allah'ın insanların yapacağı "övgüye" ihtiyacının olmadığı belirtilirken Fatıha sûresindeki "övülmesi" gereken yegâne varlığın Allah olduğunun "tahsis" ile belirtilmesi vahyin ilk muhataplarındaki "övgü kültürünün" problemlerine dikkat çekilmektedir. Çünkü övgü kültürü, insanı sahip olmadığı özellikleri ile anmaktır. Bu bazen diğer din mensuplarının "Allah'ın kulu" (Nisa, 4/172) olarak anılması gerekirken Hıristiyanların "...İsa Mesih Allah'ın oğludur..." veyahut Yahudilerin belli bir kesimi tarafından da¹² seslendirilse de "...Üzeyr Allah'ın oğludur..." (Tevbe, 9/30) iddiaları övgü kültürünün insanları götürdüğü noktayı göstermektedir.

Şeytan'ın Hz. Âdemi ayartmasında kullandığı "...ölümsüzlük ve hiç son bulmayacak hükümlerlik..." (Tâha, 20/120) ifadeleri insan(lar)a değil Allah'a ait özelliklerdir. (Hac, 22/56; Rahmân, 55/27) Fakat şeytan Âdem'in bu zafiyetinden istifade ederek övgü üzerinden hedefine ulaşmıştır. Fatıha sûresinde beşere yapılacak "bütün övgülerin" önüne set çekilmiştir. Hz. Peygamber (sas)'in "Hıristiyanların Meryem oğlunu uçurduğu/övdüğü gibi beni de siz uçurmayın/övmeyin. Ben sadece

¹¹ İsfahâni, Ebû'l-Ferec Ali b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed, *Kitabu'l-Eğâni*, Kahire, 1970, IX, 3295.

¹² Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezid *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyil-Kur'ân*, Beyrut, 1988, X, 110, 111.

*Allah'ın kuluym, benim için: "Allah'ın kulu ve elçisi deyiniz"*¹³
Sözü Hicaz coğrafyasındaki övgü kültürünün etkisini ve bunun oluşturacağı tahribatı önlemek için başvurduğu tedbirlerden birisidir.

İlk nazil olan Alak Sûresinin ilk âyetlerinde eğitim-öğretimin önemine vurgu yapılarak anlatılmaktadır. Hâlbuki Kur'ân öncesi Mekke toplumunun özellikle gaybi haberlerin kaynaklarına bakıldığında, insanların bilgi elde etmede ve problemlerini çözmeye kâhinlere müracaat ettikleri bilinmektedir. Kehanet sezgi veya bir tür ilhamla yahut bazı işaretlerin yorumuyla ileride meydana gelecek olayları önceden görme ya da haber verme, gizli veya esrarengiz bilgiyi ortaya çıkarma işi yahut sanatı, kâhin ise bu işi yapan kişidir.¹⁴

İlk nâzil olan ayetlerle her türlü bilginin kaynağının vahiy olduğuna dikkat çekilerek kâhin vb. kimselere itimat edilmesi gerektiği anlatılmaktadır. Bu bölgede kısmen de olsa müntesibi bulunan Yahudi ve Hıristiyanların hegemonik din anlayışlarına bir eleştiridir. Bu inanç gurupları, bilginin kaynağının belli kurum ve şahısların tekerciliğinde olduğuna inanmaktaydılar.

Hiz. Peygamber ve Mekke'de yaşayanların hafızasında karşılığı olmayan kıssanın vahiy tarafından anlatılmadığı müselemeldir. Mesela; Hiz. Lut'un kavminin yaptığı cinsel sapkınlığın mahiyeti ancak Mekke'de yaşayan aristokrat ailelerin¹⁵ "ahlaki anlayışları" bilindiğinde daha sağlıklı anlaşılacaktır. Bu anlamdaki ahlaki yozlaşmalara çözüm üretmede vahyin ilk dönemdeki yol göstericiliği işimizi kolaylaştıracaktır.

Kabile anlayışının dominant olduğu, dini kimliğin çok da anlamlı olmadığı toplumda vahyin "*Müminler ancak ve ancak kardeşirler...*" (Hucurat, 49/10) ayeti dini üst kimliğin yanında kabile kimliğinin de yok sayılmadığı bilinince anlaşılır hale

¹³ Buhâri, Ebu Abdillâh Muhammed b. İbrahim, *Sahihu'l-Buhâri*, Mısır, 1212, Ehadisu'l-Enbiya, 49.

¹⁴ Harman, Ömer Faruk, "Kâhin" *DİA*, XXIV, 170.

¹⁵ Kelbi, b. Hişâm Ebu'l-Münzir, *Mesalibu'l-Arap*, Beyrut, 1998, s. 28.

gelir.

Müddessir Sûresinin 74/11-26 âyetleri bize Velid b. Muğire'nin karakterini ve tipolojisini anlatır.¹⁶ 11. âyette "vahîden" (tek) kelimesi meallerde "tek başına" olarak mana verilir.¹⁷ Hâlbuki Kureyşliler'in Velid'e "vahîd" (tek), "benzersiz" "kur-retü aynı Kureyş" (Kureyş'in göz bebeği) ve "seyyidi" (efendimiz) gibi verdiği sıfatlar¹⁸ dikkate alınarak anlam verilmelidir. Çünkü kendisi de "en'el-vahîd ibnu'l-vahîd" "ben benzersizim benzersizin oğluyum. Araplar arasında ne benim ne de babamın benzeri yoktur" dermiş.¹⁹ Burada vurgulanan "tek başına değil" Velid'in Kureyş'in içinde benzeri olmayan tek kişi olarak anılmasıdır. Aslında bu sıfat beşere verilmemesi gereken sıfattır. Çünkü bu sıfat tevhid inancını zedelemektedir.

Bölgenin ekonomik yapısı bilinmediğinde "ilâf kavramına" sözleşme, antlaşma değil de literal ve fiil üzerinden mana verilerek anlam kaybolmaktadır.²⁰ Yapılması gereken "ilâf" gibi birçok ticari kavrama yer veren Kur'ân'ın aktardığı terminolojinin zemininin deşifre edilmesidir. Yoksa metni anlamak için yapılan meal(ler) yetersiz ve eksik kalır.²¹

2. Vahyin İnşasında Kavramların Yeri ve Önemi

Düşünce dünyası kavramların içerdiği anlamlar üzerine inşa edilir. Bir dünya görüşünün, bir zihniyetin özlü ifadeleri olan

¹⁶ Taberî, *Camiu'l-Beyân*, XII, 305-306; Farklı değerlendirmeler için bkz. Zemahşeri, *Keşşaf*, IV, 647.

¹⁷ Çakır, Mehmet, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçesi*, İzmir, 2010, s. 576; Döndüren, Hamdi, *İnsanlığa Son Çağrı*, İstanbul 2003, s. 912; Hamidullah, Muhammed, *Aziz Kur'ân-Çeviri ve Açıklama*- çev. Hatip, Abdulaziz-Kanık, Mahmut, Beyan Yayınları, İstanbul, 2000, s. 722; İslâmoğlu, Mustafa, *Hayat Kitabı Kur'ân Gereçeli Meâl-Tefsir*, Düşün yayıncılık, İstanbul 2008, ss. 1189.

¹⁸ Fayda, "Velid b. Muğire" DİA, XXXIII, 33-34.

¹⁹ Râzî, *et-Tefsiru'l-Kebir*, XXX, 704; Babasının belli olmadığı için benzersiz olduğu görüşü için bkz. Râzî, *et-Tefsiru'l-Kebir*, XXX, 704

²⁰ Okuyan, Mehmet, *Kısa Sûrelerin Tefsiri*, İst. 2017, I, 471.

²¹ Farklı meal örnekleri için bkz. Tan, Zeki, "Kur'ân Kavramlarının Çevirisi Bağlamında İslam Öncesini Bilmenin Önemi: "İlâf" Örneği" Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, yıl:2016, sayı: 16, s. 493-513; İlaf-İ'tifâd ilişkisi için bkz. Çağrırcı, Mustafa, *Kur'ân'ın Geliş Ortamında Ahlak ve İnsan İlişkileri*, Kuramer Yayınları, İst. 2017, s. 168-170.

kavramlar kültür, medeniyet ve düşünce sistemleri açısından çok önemlidir. Bundan dolayı, kendi kavramlarını oluşturmamış düşünce ve medeniyetler kalıcı olamazlar. Ancak, şu husus özellikle hatırlanmalıdır ki kavramların yerli yerinde ve doğru olarak kullanılabilmesi onların ortaya çıktıkları tarihsel süreç ve bağlamın bilinmesine bağlıdır. Aksi takdirde kavramların hakiki delaletleri unutulmakta ve kavram kargaşası doğmaktadır. Bu ise tam bir düşünce kaosuna yol açmaktadır; dolayısıyla neyin nasıl ifade edilip anlaşılacağı bilinemez hale gelmektedir.²²

Kur'ânı Kerim ilk nazil olduğu toplumu bazı yeni kavramlarla tanıştırdı. Bazı kavramları ise reddetti. Şirk kavramı bunların başında gelir. Bazı kavramlara da müdahale ederek yeni anlamlar yükledi. Salat, zekât, vahiy, nifak, küfür, fasık vb. kavramları bunlardandır.

Kur'ân bu yönüyle hem alıcı hem de verici konumda oldu. Bu yöntem toplumun değişim ve dönüşümünü kolaylaştırdı.²³

Kur'ân yeni bir inanç dünyası inşa ederken kavram ve bakış açılarına yeni perspektif kazandırdı. İnsani kavramları yok saymadı ve onlarla "savaşmadı" aksine kavramları İslamileştirdi. Bir başka ifade ile "geleneksel/taşrahı" kavramlara müdahale ederek evrensel hale getirdi.

Bu husus şunun için önemlidir. Modern dönemde başka düşüncelere ait kavramlarla karşılaşıl(ı)rken motamot/olduğu gibi hem inanç dünyamıza hem de sosyal hayatımıza eklemek ciddi problemlere sebep olmaktadır. Hâlbuki kavramları yeniden yapılandırma veyahut kendi anlam dünyamıza uyarlamak mümkündür. Düşünce kıtlığından dolayı kavram

²² Özler, Mevlüt, "Ehlü's-Sünne ve'l-Cemâ'a, Oluşum süreci, Tarihsel-Teolojik Bağlamı ve Kimliği Sorunu", *Tarihte ve Günümüzde Ehl-i Sünnet*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2006, s. 23.

²³ Izutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, trc. Süleyman Ateş, Ankara, th, s. 142-207; Karagöz, Mustafa, "Kur'ân Kelimelerinin Anlamlarını Belirlemede Artzamanlı ve Eşzamanlı Semantiğin Rolü", *Tefsir Geleneğinde Anlam-Yorum Nüzul-Siret İlişkisi*, ed. Mustafa Öztürk, Ankara Okulu Yayınları, Ank. 2017, s. 51-55.

üret(e)mediğimiz gibi başka inanç dünyalarına ait kavramları kullanmamız sosyal hayatımızda anarşiye sebep olmaya devam etmektedir.²⁴

3. Hitabın Kitaba Dönüşmesi

Kur'ân-ı Kerim nazil olduğu şifahi toplumu yazı kültürüyle tanıştırdı. Bu, yazının Mekke'de hiç olmadığı anlamına gelmemektedir. Çünkü kısmen de olsa Mekke'de okuma yazma bilen vardı. Fakat bu daha çok entelektüel bir uğraşı iken Kur'ân bunu bütün topluma yaydı.

Kur'ân'ın ilk dönem nazil olan sûrelerinden Kalem Sûresi ve bu sûrenin ilk ayetlerinde "kaleme ve kalemin yazdıklarına" (Kalem, 68/1-2) şeklinde yeminle başlaması yazının ve yazılı edebiyatın önemini vurgulamaktadır.

Kur'ân muhteva ve üslup olarak sözlü kültüre ait unsurları içermektedir. Dolayısıyla vahyin inzal sürecinde Kur'ân'a bir kitap muamelesi yapılmıyordu.²⁵ Fakat nazil olan ayetler ilk nüzulünden itibaren yazdırılıyor ve ezberleniyordu. (Furkan, 25/5)

"k-t-b-" fiili tulum ve vb. şeyleri iki sıırım/iple, bir deriyi başka bir deriyle birleştirmek raptetmek demektir. İnci tanelerini dizmek, harfleri birbirine eklemeye (peş peşe düzme) de "k-t-b" denir. Bu bağlamda hem yazılı satırlara hem de kitaba kitap denir. Kur'ân-ı Kerim'de kitap kelimesiyle aynı kökten bazı fiiller "yazma" manası yanında "farz kılma, hükmetme, takdir etme, manalarında da geçmektedir.²⁶ Kitap kavramı

²⁴ Mesela kimisi Demokrasi kavramının başına İslam getirerek "İslami Demokrasi" derken aynı kitabın müminleri olan başkaları da "şirk" di(yebili)yor. "Dine müsamahalı" laiklik dilen olduğu gibi "din dışılık" diyenler de olabiliyor. Bunlar kavramlarla ilişkimizin nasıllığını bilmemizden kaynaklanmaktadır. Hâlbuki kavramlarla ilişkimizi vahiy bize gösteriyor.

²⁵ Gezer, Süleyman, *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur'ân*, Ankara Okulu Yayınları, Ank. 2015, s. 300.

²⁶ İsfahânî, Râgıb Ebu'l-Hüseyn b. Muhammed, *el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'ân*, İstanbul 1986, s. 639; kitap kavramı için bkz, Sülün, Murat, "Kur'ân'da Kitâb Kavramı ve Kur'ân Vahiylerinin Kitaplaşması", Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 13-15, İst. 1997, s. 55-120; Aydar, Hidayet, "Kur'ân'da Kitap Kavramı ve Bir Kitap Olarak Levh-i Mahfuz", İstanbul Üniversitesi İlahi-

daha sonra Allah tarafından Cebrail vasıtasıyla peygamberlerine gönderdiği ilahî vahiy anlamında kullanılmıştır. Kur'ân buna kutsallıkla ilgili bir mana kazanmaktadır.²⁷

Kur'ân'da kitap kelimesi altısı çoğul (kütub) olmak üzere 261 yerde Kur'ân'ın en önemli ve en işlevsel anahtar kavramlarından birisi olarak zikredilir.

Bakara sûresinin ikinci âyetinde geçen "zâlike'l-kitâb" işte kitap şeklinde Türkçeye aktarılması sorunludur. Çünkü Türkçe'de bir satıra kitap denmez. Belki "zâlike'l-vahiy" şeklinde Türkçeye aktarmak daha iyi olur.²⁸

Salih Akdemir şöyle bir değerlendirme yapmaktadır. "Kitap sözcüğünün bağlamları dikkate alındığında üç ana başlık altında toplanabilir.

1-Levh-i Mahfûz/ kitâbun meknûn/ ummu'l-kitâb anlamında. (Nisa, 4/127; En'am, 6/38.

2-Vahyedilmiş olan kitaplar (Tevrat, Zebur, incil, Kur'ân) anlamında. (Âl-i İmrân, 3/184; Nisa, 4/136; El-En'âm, 6/154, 156; Bakara, 2/44, 53, 87)

3- Vahiy dışında yazılı belge, mektup, karar, hüküm anlaşma ve benzeri anlamlarında. (Nisa, 4/103; Bakara, 2/157, 178; Saffat, 37/157; Hicr, 15/4; İsrâ, 17/14, 71.

Birinci başlıkta yer alan kitap sözcükleri, ezeli olan ilahî programa delalet etmektedir. Burada kitâb, felsefi bir tabir ile ifade edecek olursak, ilahî programda bulunan sonsuz potansiyaliteyi-gizliliği ifade etmektedir.

İkinci başlıkta yer alan kitâb sözcüğü geçmişten Hz. Muhammed'e dek vahyolunmuş olan, yani potansiyalite -gizlilik durumundan, fiil-eylem durumuna çıkmış, bir başka deyişle,

yat Fakültesi Dergisi, Sayı: 2, Yıl: 2000, s. 63-141; Üzüm, İlyas, "Kitap", *DİA*, XXVI, 120-121.

²⁷ İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, s. 21; farklı izahlar için de bkz. Soysaldı, Mehmet, *Kur'ân Semantiği Açısından İnançla İlgili Temel Kavramlar*, İzmir 1997, s. 130-139.

²⁸ Bu âyetlerin nâzil olduğu zaman diliminde âyetler kitap haline getirilmemiş-ti. Vahiyler bir araya getirildiğinde de bunlara kitap değil "mushaf" dendi.

fenomenler dünyasında tezahür etmiş olan ilahî açılımları ifade eder.

Üçüncü başlıkta yer alan kitâb sözcükleri ise, fenomenler dünyasıyla ilgili birçok farklı anlamı ifade etmektedir. Kur'ân'da geçen kitâb sözcüklerini incelerken bu üçlü kavramsal çerçeveyi mutlaka göz önünde bulundurmak gerekir.”²⁹

4. Cahiliyede Kitap İnancı

Kur'ânı Kerîm ilk defa buluştuğu Hicaz coğrafyasında önce inanç inşa etti. Çünkü bir toplumun sosyal, siyasal ve kültürel değişim ancak fikri değişim ile mümkündür.

Nasıl ki gömleğin ilk düğmesi yanlış iliklenince gerisi bütünüyle yanlış oluyorsa; öteki düğmelerin doğru iliklenmesinin de bir anlamı kalmamaktadır. İlk düğmeden sonrakilerin durumunu düzeltmek için harcanan bütün iyi niyetli çabalar boşa gider. Burada “ilk düğmenin” doğru iliklenmesi misali Allah inancının (tasavvurunun) yeniden ele alınmasıdır. Çünkü Allah tasavvurunda meydana gelen parçalanma, bozulma, sapma, yozlaşma; teselsülen ahlak, ibadet ve muamelatta da kendini gösterecektir.³⁰

İnanan insanların günümüzde handikabı Kur'ân'ın inanç/itikât, ahlak, ibadet ve mua-melat hiyerarşisini tersyüz etme veya seçmeci davranış içinde bulunmalarıdır. Kur'ân inanç, ibadet ve ahlak alanında insana norm belirleme imkânı vermezken bunların dışında kalan (siyasi, İktisadi, vb) alanlarda fikir üretme alanı bırakmıştır.

Aslında itikât, ahlak ve inanç alanı sahih şekilde inşa edildiğinde diğer alanlarda tıpkı suya atılan taş misali etrafında daireler çizer. Yani bileşik kaplar misali etkileme ve benzerlik gösterir.

²⁹ Akdemir, Salih, *Kur'ân'a Dilbilimsel Yaklaşımlar*, Kuramer Yayınları, İst. 2017, s. 113, metin aktarımında tasarrufta bulunulmuştur.; Kitap kavramının Kur'ân'da kullanışı için bkz. Türk, Nurdoğan, *Kur'ân'da Kitap Kavramı*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2001, s. 12-39.

³⁰ Tan, *Kur'ân-ı Kerîm'de Müşrik Dindarlığı*, s. 518-519.

Müşriklerin kitap inançları vardı. Bu kitap ve diğer bazı inançlarını hicaz coğrafyasında yaşayan diğer inanç guruplarından etkilenerek almışlardır. Bu konu Kur'ân'da şöyle anlatılır; *“Vaktiyle o müşrikler, “Bizim elimizde de önceki ümmetlere gönderilen (Tevrat ve İncil gibi) kitaplar gibi bir kitap bulunsaydı, hiç şüphesiz Allah'ın ihlaslı kulları olurduk.” diyorlardı.”* (Saffat, 37/168-169)³¹

Müşrikler diğer inanç gurupları kitapları arasındaki ilişkiyi okuyup, onların ferdi veya toplumsal hayatlarındaki karşılığını gördüklerinden dolayı böyle bir talepte bulunuyorlardı. Hatta Allah'ın *“seçilen kulları”*³² olabilmenin yolunun da kitaba uymaktan geçtiğini bilen fertlerin kitap (Kur'ân) la karşılaştıklarında aksi bir tavır sergilemelerini Kur'ân onaylamamakta bu durumlarını değiştirmelerini onlardan istemektedir. Müşriklerin rahatsız oldukları hususların başında gelen ise mevcut sistem ve statükonun devam etmemesidir.

Problemin temel kaynağı müşriklerin *“sahih”* bir kitap inançlarının olmamasıdır. Sahih olmayan bir inanç, fertleri karsarsızlıktan kurtarmaz. İnançlarında netlik olmadığı için de ekonomik çıkara ve *“şekilselliğe”* dönüşen inancın kararlılık temin etmesi zordur.

“Ve bu da yücelerden indirdiğimiz bereketli bir ilahî kelâmdır: Öyleyse ona tâbi olun ve Allah'a karşı sorumluluğunuzun bilincine varın ki O'nun rahmetine layık olabilesiniz. (Bu kitap, size verildi) ki, “Yalnızca bizden önce yaşamış iki grup insana ilahî kelâm bahşedilmişti ve biz onların öğretilerinden habersizdik!” demeyesiniz; yahut da, “Eğer bize de bir ilahî kelâm indirilmiş olsaydı onun rehberliğine kesinlikle onlardan daha sıkı uyardık” (demeyesiniz).

İşte, şimdi size Rabbinizden hakikatin açık bir kanıtı ve bir rehberlik, bir rahmet geldi. Öyleyse, Allah'ın mesajlarını yalanlayandan

³¹ Âyette *“zikir”* olarak geçen ifade kitap olarak manalandırılmıştır. Öztürk, Mustafa, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli (Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri)* Düşün yayıncılık, İst. 2011, s. 620.

³² Elmalı'ı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul, 1986, VII, 4078-4079.

ve onlardan küçümseyerek yüz çevirenden daha zalim kim olabilir?

Mesajlarımızdan küçümseyerek **yüz çevirenleri** bundan dolayı şiddetli bir azapla cezalandıracağız!" (En'am, 6/155-157)

Bu âyetlerden anlaşıldığına göre müşrikler Tevrat ve İncil'in Allah kelâmı olduğuna inanıyor, ancak o günkü şartların el vermemesi, özellikle dillerinin farklı olması sebebiyle bu kitaplardan yararlanamadıklarını söyleyerek güya bundan üzüntü duyuyorlardı; ayrıca onlar, Yahudilerle Hıristiyanların din konusundaki taşkınlık ve gevşekliklerini de biliyorlardı. Eğer kendilerine bir kitap gelecek olsa onlardan daha kararlı bir şekilde doğru yolda yaşayacaklarını ileri sürüyorlardı. Yüce Allah, müşriklerin bu türlü yakınmalarla mazeretler ileri sürmelerini önlemek için "işte size rabbinizden apaçık bir delil, bir hidayet ve rahmet geldi" buyurarak onların özlemlerinin gerçekleştiğini, mazeretlerinin ortadan kalktığını belirtmekte; buna rağmen Allah'ın âyetlerini inkâr eder ve ondan yüz çevirirlerse en büyük haksızlığı işlemiş olacaklarını ve bunun cezasını da ağır bir şekilde göreceklarını bildirmektedir.³³

157. âyette geçen "yesdifun" fiili, ayağında bulunan bir hastalıktan dolayı dengeli yürüyemeyen, eğri yürüyen deve için kullanılır. Aynı şekilde, develerde -insanlarda olduğu gibi- rastlanan boyun tutulma sakatlığı deyimi kullanılmaktadır. Bu sakatlığa yakalanan deve zorunlu olarak yüzünü çevirir ve rahat bir şekilde boynunu hareket ettiremez. Bu deyim, zehirli bir bitki yiyen, dolayısıyla şişerek patlayan devenin yok olmasından alınmıştır.³⁴

"O halde, onlara ne oluyor ki bütün öğütlerden yüz çeviriyorlar, adeta korkuya kapılmış merkezler gibiler, aslanlardan ürküüp kaçan.

Evet, hepsi kendilerine açılmış, açıklanmış vahiyler verilmesi gerektiğini iddia ederler!" (Müddessir, 74/49-52) âyetleri de müşriklerin vahiy ile olan ilişkilerini yine başka bir tablo üzerinden vermektedir.

³³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, X, 5-10; *Kur'an Yolu*, II, 386-387; Tan, *Müşrik Dindarlığı*, s. 205.

³⁴ Kutub, Seyyid, *Fi Zilali'l-Kur'ân*, Beyrut, 1980, III, 1238.

Elmalılı şöyle der: "...Kur'ân ile verilen Allah öğüdünden kaçan, onu dinlemek istemeyen budalalar öyle ürküp kaçıyorlar. Oysa o zavallı vahşi eşeklerin kaçmaları bir çaresizlik olmakla beraber yine de tehlikeden kaçmaktır. Onda belki bir kurtuluş, bir fayda düşünülebilir. Öğütten kaçan bu budalalar ise tehlikeden değil, kurtuluştan, kurtarıcıdan kaçıyor, faydalarını bırakıp yok oluşa koşuyorlar.

Onlardan her kişi kendisine ayrı ayrı dağıtılmış sahifeler halinde öğüt getirilmesini istiyor. Genel bir öğüt ile yetinmek istemiyor. Her biri ziyafete çağrılır gibi özel davetiye ile ayrıca davet edilmesini istiyor. Görevine, çıkarına koşmak için kibirleniyor da her biri "*yarın ecelin geldi, şu, şu görevleri yapıp hazırlanarak gelmeniz duyurulur*" diye ayrı bir uyarı ve çağrı bekliyor veya her biri için bir Peygamber olmasını arzu ediyor ki bu budalalık öncekinden çok fazladır..."³⁵

Seyyid Kutub'un dediği gibi burada arslanın kükremesini işitince korku içinde her yana kaçan yaban eşeklerinin tablosunu Araplar iyi tanır. Tablo sert hareketli bir görüntüyü canlandırıyor. Bunun yanısıra tablonun orijinalindeki yaban eşekleri yerine korkudan paniğe kapılıp kaçan insanlar bulunduğu komiklik oranı daha da yükselir. Bir de düşünelim ki, bu adamlar korkuya kapıldıkları için, tehdit altında oldukları için kaçmıyorlar. Kendilerini insan olmaktan çıkararak yaban eşeklerine dönüştüren bu kaçışlarının sebebi bir uyarıcının kendilerine Rabblerini ve geleceklerini hatırlatmasıdır, böylece o onur kırıcı ve komik durumdan uzak kalmalarına, o zorlu ve acıklı akıbetten paçayı kurtarmalarına fırsat hazırlanmasıdır. İşte adamlar bu kurtuluş fırsatının önünden bucağ bucağ kaçıyorlar. Ne kadar tuhaf değil mi?³⁶

Müşriklerin Kur'ân olan ilişkilerine bakıldığında hem "peşin ve sabit fikirli" hem de "inatçı oluşları (coğrafyanın ve kültürün etkisini unutmamak gerekir) onları vahyin diriltici mesaj-

³⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, VIII, 5467-5468 (metin sadeleştirilmiş baskıdan alınmıştır.)

³⁶ Kutub, *Fi Zilali'l-Kur'ân*, VI, 3763.

larından mahrum bıraktı.

Abdullah b. Ebi Ümeyye Resulullah'a karşı açıkça inat ederek, "sana iman etmem, tâ ki göğe çıkasın, sonra bir kitap indiresin ki, onda; 'Aziz olan Allah'tan Abdullah b. Ebi Ümeyye'ye' diye yazılmış olsun ve bana, seni tasdik etmemi emretsin ve bununla beraber bunu da yapsan tasdik edeceğimi sanmıyorum" demişti. Bunun üzerine En'am 6/7. Âyeti nâzil oldu. Fakat daha sonra Abdullah b. Ebi Ümeyye iman etmiş ve Tâif'te şehit olmuştur.³⁷

"Eğer sana kâğıda yazılı olarak bir kitap indirmiş olsaydık, kendileri de elleriyle onu tutmuş bulunsalardı o kâfirliklerinde inad eder, yine de: "Bu besbelli bir büyüden başka bir şey değil!" derlerdi. (En'am, 6/7) ayeti bazı müşriklerin Kur'ân ile olan ilişkilerinin fotoğrafını vermektedir.

Kutub'un dediği gibi "Bu hasta karakterlerin yüce Allah'ın ayetlerine yüz çevirmelerine yol açan faktör, bu ayetlerin doğruluklarını kanıtlayan delillerin yetersizliği ya da bu ayetlerin belirsiz anlamlı veya akıl karıştırıcı olmaları değildir. Onları bu olumsuz tavrı takınmaya sürükleyen asıl faktör, koyu bir kendini beğenmişlik ve kör inatçılıktır. İşin daha başında ısrarla benimsedikleri reddetme, inkâr etme, delillerle ilgilenmeme, hatta taraflarına bakmama tutumudur. Bu yüzden, eğer yüce Allah Kur'an'ı, Peygamberine onların işleyişini gözleri ile görmedikleri vahiy yolu ile değil de gözle görülebilen, elle dokunulabilen somut kağıt parçalarına yazıp gönderseydi, böylece onlar bu kağıtlara elleri ile dokunabilselerdi, onu sadece başkalarından dinlemek ya da okunan metinlerin yazılarını görmekle yetinmek zorunda kalınsalardı, bu gördükleri ve elleri ile dokundukları somut ilâhi mesajları yine onaylamayacaklardı..."³⁸

İman esaslarımızdan "dokunarak" iman ettiğimiz tek esas "kitaplara iman"dır. Diğer iman esasları ile fiziksel bir ilişkimiz yoktur. Fakat iman edeceği hakikatleri "elleriyle tutmuş bulun-

³⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, III, 1880.

³⁸ Kutub, *Fi Zilali'l-Kur'ân*, II, 1039.

salar da” iman etmemek, iman etmenin kolay bir eylem olmadığını göstermektedir.

Müşriklerin kitap inançları ile peygamber inançları arasında paralellik arz etmektedir. Aslında bu benzerlik diğer inançlarda da (Allah, melek, ahiret) vardır. Peygamberlik inançlarında şöyle diyorlardı. *“Kendilerini uyaracak bir peygamber geldiği takdirde, ümmetler içinde, hidâyette en ileri derecede yer alacaklarına dair var güçleri ile yemin ettiler. Ama kendilerine bir peygamber gelip uyarınca bu, onların sadece nefretlerini artırdı.”*³⁹ Burada kullanılan argümanlarla *“bizim elimizde de önceki ümmetlere gönderilen kitaplar gibi bir kitap bulunsaydı, hiç şüphesiz Allah’ın ihlaslı kulları olurduk.”* (Saffat, 37/168-169) ayetinde kullanılan argümanlar benzerlik göstermektedir.

“Gerçek şu ki, bu Kur’an’da Biz (gerçeği) pek çok yönden açık açık ortaya koyduk ki (onu inkar edenler) iyice içlerine sindirebilsinler: ne var ki, bu sadece onların nefretini artırdı.” (İsra, 17/41) İstedikleri kişi peygamber olmayınca ortaya koydukları “nefret” ile Kur’ân için sergiledikleri nefret aynıdır.

Müşrikler, vahyin nüzulünün mahiyeti ile değil, toplumda ekonomik veya siyasi bir statüsü olmayana peygamberliğin verilmesini yadırgıyorlardı. İlahi vahiy bu hususu şöyle anlatır: *“Bu Kur’ân, bu iki şehirden büyük bir adama indirilseydi ya!”* (Zuhuruf, 43/31)

Bu husus şunun için önemlidir. Kabilecilik yapısı itibariyle rantçı ve “tekelci” bir özellik taşır, birlik ve barış yerine *“bizden olmayan ancak bizim düşmanımızdır”* prensibi geçerlidir.⁴⁰ Bizim kabileden olursa makbul değilse merdudtur anlayışını vahiy onaylamamaktadır.

5-Anlam Üret(e)meyen Kur’ân Dinlemeleri

Mekke toplumunun inanç ve ibadet hayatlarına baktığımızda geçmiş peygamberlerin mesajlarından hususları görmek

³⁹ Fâtır, 35/42; Ayrıca bkz. En’am, 6/155-157; Saffat, 37/167-170.

⁴⁰ Apak, *Kur’ân’ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, s. 202.

mümkündür.⁴¹ İnanç ve ibadetlerdeki ortak alanların bulunması toplumda ortak zemin ve konsensüs sağlar. Aynı toplumda yaşayan insanlar birbirlerini ötekileştirmez.

Bu inançlar yanlış bile olsa onaylanır anlamına gelmez. Sağlıklı ve sahih inanç, ibadet ve ahlak ortaya konduğunda 'iyi mal kötü malı piyasadan kovar' fehvasınca "değerli" olan hayatini devam ettirir.

Mekke toplumunda inançlar şekle/görüntüye dönüşmüş, ibadetler de hikmetten uzak olarak içi boşalmış halde idi. Ahlak da felç olmuş âdeta kriz geçiriyordu.

Wittgenstein şöyle der; Kur'ân'ın Arabın düşünce dünyasına getirdiği açılım da kültürel mirasın tamamen reddine dayanmaktan ziyade onun sathilikten uzak, sahilliği ve "derinliği" olan yeni bir düşünce dalgasına geçişini sağlamaktır. Çünkü şekilcilikte, dinin ruhu kaybolup geriye sadece görüntüler, simgeler ve formaliteler kalır.

Bu meyanda müşriklerin Kur'ân ile olan ilişkilerinin bir diğer boyutu da dinlemekten kendilerini alamıyorlardı. "Bir kısım müşrikler var ki Kur'ân okuduğun zaman seni dinlerler..." (En'âm, 6/25) Fakat bu dinlemeler şuna benzer; insan önce bir şeyin doğruluğunu bilir, sonra da eyleme geçer. Ama her doğru bilgi, insanı harekete geçirmez. Bir fakire yardım etmek gerektiğini herkes bilir; ama herkesin yardım etmediğini biliriz. Bunun için bilginin kalbe dokunması ve inmesi.⁴² Müşriklerin Kur'ân ile olan ilişkisi anlam üzere değil, hissiyat ve duygusallık üzereydi. Hissiyat bağlamında dinlemelerde anlam değil formu öne çıkarır. Tıpkı kendi kültürlerindeki şiirle olan ilişkileri gibi...

Ebû Süfyân Nebi (sas)'in okuduklarının hakikat olduğunu söylediği zaman Ebû Cehil, ona kızarak "onu doğrulamaktansa ölmeniz daha iyidir"⁴³ diyerek kendi fikirleri ile vahye mukabele edilemeyeceğini söylüyordu.

⁴¹ Tan, *Müşrik Dindarlığı*, s. 91-237.

⁴² Düzgün, Şaban Ali, *Dini Anlama Kılavuzu*, Otto Yayınları, Ank. 2017, s. 171.

⁴³ Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, XI, 141-143.

Onlar vahiyden etkileniyor dinledikleri sözlerin beşeri aşan beyanlar olduğunu itiraf etmekten kendilerini alamıyorlardı.

“*Seni dinledikleri zaman, Biz onların aslında neye kulak kesildiklerini ve kendi aralarında görüştüğü zaman, bu zalimlerin (birbirlerine): “(Eğer Muhammed'e uyarsanız,) düpedüz büyülenmiş bir adama uymuş olacaksınız!” dediklerini çok iyi biliyoruz.*” (İsra, 17/47)⁴⁴ âyeti bedenlerine hükmetmeler de “kalplerine” hükmedemediklerini deşifre etmektedir.

Mekke müşrikleri vahyi dinlediler, anladılar fakat inanmadılar, modern dünyanın insanı da israf ölçüsünde dinledi anlamadığına inandı! Her hâlükârda ilahi metinden istifade edil(e)medi. Bunun da ne büyük trajediler sakladığını bizzat görüyoruz; insanı yüceltmeye aday kitabın yüceltilmesi hem insanı hem de kitabı hayattan dışlandı.

Begoviç Kur’ân’ın “*ilahiyat formalizmine*” kurban edildiğini, aktif (inşa edici) karakterini kaybettiğini irrasyonel ve mistik alana tutunduğunu söyleyerek asıl sorunun anlamdan uzaklaşma olduğunu şöyle anlatır: “Kur’ân-ı Kerim’i okuyor, yorumluyorlar, sonra yine okuyorlar, inceliyorlar ve sonra yine okuyorlar. Bir defa olsun uygulamak zorunda kalmamak için bir cümlesini binlerce defa tekrarlıyorlar. Hayatta nasıl uygulanacak sorusundan kaçmak için Kur’ân-ı Kerim’in nasıl okunması gerektiği hususunda geniş ve itinalı bir ilim ürettiler. Nihayetinde, Kur’ân-ı Kerim’i anlaşılabilir bir manası ve içeriği olmaksızın çıplak bir ses haline getirdiler.”⁴⁵

⁴⁴ Ebû Süf-yân b. Harb, Ebû Cehil b. Hişâm ve Ahnes b. Şerik gibi müşrikler birbirlerinden habersiz bir şekilde ilahi kitabı dinlemek için bazı geceler Hz. Peygamber (sas)’in evinin yanına gelirlerdi. Sabah yaklaşık evlerine gitmek üzere yola çıktıkları zaman birbirlerini görünce yaptıklarının yanlış olduğunu söyleyip bir daha böyle yapmama konusunda anlaşılardı. Böyle bir olay üç gece arka arkaya vuku bulduktan sonra Ahnes b. Şerik, Ebû Süf-yân’ın yanına giderek dinledikleri şey hakkındaki fikrini sorunca Ebû Süf-yân, dinlediklerinden bazısını anladığını bazısını ise anlamadığı söyler. İbn Hişâm, Ebu Muhammed Abdulmelik, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, Beyrut, 1990, I, 233-234

⁴⁵ Begoviç Aliya İzzet, *İslam Deklarasyonu*, trc. Rahman Âdemi, Fide Yayınları, İstanbul, ss. 32-33.

Sonuç

İlahî vahyin nazil olduğu toplumun ve bu toplumda Kur'ân'a muhatap olan insanların tasavvur ve inançları bilindiğinde ayetleri anlamak daha kolaylaşır.

Kur'ân nâzil olduğu toplumun bazı kavramlarını kullanır, bazılarını ret ederken, bazılarını müdahale ederek yeni anlamlar yükler. Bu şekilde toplumda pek bilinmeyen bazı yeni kavramlar da bilgi ve inanç dünyalarına dâhil edilir.

O dönemde kitap kavramı yazı anlamında biliniyordu. Bir de Mekke'liler ağızdan çıkan seslerin bir tertip halinde olması durumuna da "kitap" diyorlardı. Fakat Kur'ân buna yeni anlamlar yükleyerek düşünce dünyasının kavramlar parametresini yeniden inşa etti.

Kavramlar üretmeden yeni fikir dünyası inşa etmek mümkün değildir. Aksi halde sadece ödünç alınan kavramlarla yeni ve orijinal düşünce dünyası inşa edilemez.

Kur'ân öncesi Mekke toplumu kitap bilgisinden habersiz bir toplum değildi. Diğer inanç gurupların da (Yahudi ve Hıristiyanlar) bulunan kitabın kendilerinde de olmasını arzuluyorlardı. Bunu vahiyden istifade etmekten ziyade "tefahur" kendilerini diğer inanç guruplarından farklı şekilde "konumlandırmak" için istemektedirler.

Müşriklerin problemleri, kitap tasavvurları tıpkı peygamber tasavvurları gibi vahyin nüzulünün mahiyeti ile değil, toplumda ekonomik veya siyasi bir statüsü olmayana peygamberliğin verilmesini yadırgıyorlardı. Kitap inançları da komşu (Yahudi, Hıristiyan) da varsa bizde de olsundan öteye geçmiyordu. Fakat şunu da belirtmek gerekir; toplumdaki "merğub meta'nın" şiir ve edebiyat zevkinin olması onları (istemsiz de olsa) Kur'ân dinlemeye sevk ediyordu.

Sürekli, inadına statükonun devamında ısrar etmektedirler. Mevcut sisteme yapılan bütün eleştiriler peşin fikirle ret edilirdi.

Anlam üretmeyen (mevcut kültürün de şiir ve edebiyatla iççeliği) sadece nağmeye yönelik olan Mekke müşriklerinin kitap inançları tarihte kalmış bir anlayış değildir. Zaman zaman nüksedebilir. Nükseden bu anlayışın ıslah ve tadili ilk zemin ve zamanın bilinmesine bağlıdır. İlk neslin tavrından ve o zemin-den ve bağlamından metni kopararak anlamaya çalışmak eksik kalır.

Müşriklerin kitap anlayışı, daha çok formun ve duygunun öne çıkarılarak ve yüceltilerek ilişki kurulan bir anlayıştır. Bu anlayış kitabı nesneleştirir. Nesneleşen forma ise “*mukaddes ölü metin*” muamelesine maruz kalır.

Kitap kavramını Kur’ân öncesi toplum tarafından bilinen-den farklı olarak “Allah tarafından Cebrail vasıtasıyla peygamberlerine yaşa(n)ması için gönderdiği ilahi vahiy” olarak ortaya koyar.

Bilgi kaynağı hakkında sağlıklı düşünemeyen Mekkelilere Kur’ân yeni bir kavramla bütün bilgilerin kaynağının “mahfuz”/korunmuş olarak Allah katında olduğunu söyler.

Mekke müşrikleri vahyi dinlediler, anladılar fakat inanmadılar, modern dünyanın insanı da israf ölçüsünde dinledi anlamadığına inandı! Her hâlükârda ilahi metinden istifade edil(e)medi. Bunun da ne büyük trajediler sakladığını bizzat görüyoruz; insanı yüceltmeyi hedefleyen kitabın yüceltilmesi hem insanı hem de kitabın maalesef hayattan dışlanmasıyla sonuçlandı.

Kaynakça

Akdemir, Salih, *Kur’ân’a Dilbilimsel Yaklaşımlar*, Kuramer Yayınları, İst. 2017.

Apak, Adem, *Kur’ân’ın Geliş Ortamında Arap Toplumunu (Sosyal, Kültürel ve İktisadi Hayat)* Kuramer Yayınları, İst. 2017.

Aydar, Hidayet, “*Kur’ân’da Kitap Kavramı ve Bir Kitap Olarak Levh-i Mahfuz*”, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 2, Yıl: 2000, s. 63-141.

Begoviç Aliya İzzet, *İslam Deklarasyonu*, trc. Rahman Âde-

mi, Fide Yayınları, İst. 2010.

Buhâri, Ebu Abdillâh Muhammed b. İbrahim, *Sahihu'l-Buhâri*, Mısır, 1212

Çağrıçı, Mustafa, *Kur'ân'ın Geliş Ortamında Ahlak ve İnsan İlişkileri*, Kuramer Yayınları, İst. 2017.

Düzgün, Şaban Ali, *Dini Anlama Kılavuzu*, Otto Yayınları, Ank. 2017.

Ebu Ubeyde, Ma'mer b. el-Müsenna et-Teymî, *Mecâzu'l-Kur'ân*, th. Fuat Sezgin, Mısır, 1970.

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul, 1986.

Fayda, Mustafa, "Velid b. Muğire" *DİA*, XXXIII, 33-34.

Gezer, Süleyman, *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur'ân*, Ankara Okulu Yayınları, Ank. 2015.

Harman, Ömer Faruk, "Kâhin" *DİA*, XXIV, 170.

Kelbi, b. Hişâm Ebu'l-Münzir, *Mesalibu'l-Arap*, Beyrut, 1998.

İbn Habîb Ebu Cafer Muhammed, *el-Muhabber*, Beyrut, 2000.

İbn Hişâm, Ebu Muhammed Abdulmelik, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, Beyrut, 1990.

İsfahânî, Râgıb Ebu'l-Hüseyn b. Muhammed, *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'ân*, İstanbul 1986.

Izutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, trc. Süleyman Ateş, Ankara, ty.

Karagöz, Mustafa, "Kur'ân Kelimelerinin Anlamlarını Belirlemede Artzamanlı ve Eşzamanlı Semantiğin Rolü", *Tefsir Geleneğinde Anlam-Yorum Nüzul-Siret İlişkisi*, ed. Mustafa Öztürk, Ankara Okulu Yayınları, Ank. 2017.

Kur'ân'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'ân Öncesi Mekte Toplumunu, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kültür Müdürlüğü Yayınları, İst. 2011.

Kutub, Seyyid, *Fi Zilali'l-Kur'ân*, Beyrut, 1980.

Okuyan, Mehmet, *Kısa Sûrelerin Tefsiri*, Düşün Yayıncılık, İst. 2017, I, 471.

Özler, Mevlüt, "Ehlü's-Sünne ve'l-Cemâ'a, Oluşum süreci, Tarihsel-Teolojik Bağlamı ve Kimliği Sorunu", *Tarihte ve Günümüzde Ehl-i Sünnet*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2006

Öztürk, Mustafa, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli (Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri)* Düşün yayıncılık, İst. 2011.

Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer, *et-Tefsiru'l-Kebir (Mefâtihu'l-Gayb)*, Beyrut, 1982.

Soysaldı, Mehmet, *Kur'ân Semantiği Açısından İnançla İlgili Temel Kavramlar*, İzmir 1997.

Sülün, Murat, "Kur'ân'da Kitâb Kavramı ve Kur'ân Vahiylerinin Kitaplaşması", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 13-15, İst. 1997, s. 55-120.

Şâtîbî, Ebu İshâk İbrahim b. Musa, *el-Muvafakât*, thk. M. Abdullah Draz, Beyrut, 1991.

Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezid *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyil-Kur'ân*, Beyrut, 1988.

Tan, Zeki, "Kur'ân Kavramlarının Çevirisi Bağlamında İslam Öncesini Bilmenin Önemi: "Îlâf" Örneği" *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, yıl:2016, sayı: 16, s. 493-513.

.....Kur'ân-ı Kerîm'de Müşrik Dindarlığı (Şekil-Mana Bağlamında) Ark Yayınları, İstanbul, 2016.

Türk, Nurdoğan, *Kur'ân'da Kitap Kavramı*, Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2001.

Üzüm, İlyas, "Kitap", *DİA*, XXVI, 120-121.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım, Carullah Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Te'vilve 'Uyûni'l-Akâvil fi Vucûhi't-Te'vil*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, ty.